

УДК 342.7+341.231.14(477)

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В УКРАЇНІ

CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AS A SOURCE OF LAW IN UKRAINE

Полякова В.В.,
аспірант

Маріупольського державного університету

Стаття присвячена аналізу окремих положень Конституції України та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також питанням щодо визначення місця Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод у системі законодавства України. Здійснено аналіз чинного законодавства та міжнародних договорів. Аналізуються проблеми практичної реалізації Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод у системі законодавства України.

Ключові слова: Конвенція з прав людини, внутрішньодержавне право, Конституція України, міжнародні договори, законодавство.

Статья посвящена анализу отдельных положений Конституции Украины и Конвенции о защите прав человека и основных свобод, а также вопросам определения Европейской конвенции по правам человека и основных свобод в системе законодательства Украины. Проведен анализ действующего законодательства и международных договоров. Анализируются проблемы практической реализации Европейской конвенции по правам человека и основных свобод в системе законодательства Украины.

Ключевые слова: Конвенция по правам человека, внутригосударственное право, Конституция Украины, международные договора, законодательство.

This article is devoted to the analysis of certain provisions of the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the question of determining the role of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms in the legal system of Ukraine. Analyzes the current legislation and international treaties. The problems of practical implementation of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms in the legal system Ukraine.

Key words: Convention on Human Rights, domestic law, the Constitution of Ukraine, international treaties, legislation.

Постановка проблеми. Фундаментальна засада прав людини – повага життя і гідності кожної окремої людини – присутні в більшості великих релігій і філософських учень світу. Права людини не можна купити, заробити або отримати в спадок. Їх називають «невід’ємними», тому що вони властиві кожній людині, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або будь-яких інших обставин [1, с. 47].

Визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю породжує в держави конституційний обов’язок щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина, у тому числі закріплених у міжнародних договорах України. Вступ України до

Ради Європи та придбання відповідних зобов’язань згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини (далі – Конвенція) стало важливим етапом у розвитку вітчизняної правової системи.

Вступивши в 1997 році в Раду Європи, Україна взяла на себе зобов’язання щодо врегулювання всього свого законодавства та практики його застосування зі стандартами цієї організації. Тим самим вона поставила перед собою мету влитися в європейський цивілізований правовий простір, піти по шляху будівництва демократичних інститутів, що відповідають історично виробленим критеріям, які мають у своїй основі визнання права та свободи людини як вищої цінності.

Конституція України як основоположне джерело українського права визначила, що міжнародні до-

говори України є частиною її правової системи та користуються пріоритетом у застосуванні перед законом. У зв'язку із цим необхідно підкреслити ту обставину, що Європейська конвенція не може не впливати на розвиток українського законодавства та правозастосовчої практики. Метою цього процесу є забезпечення відповідності законодавства України та правозастосовної практики стандартам Конвенції, що у свою чергу необхідно для ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина на національному рівні [2, с. 89–91].

Протягом шістнадцяти років участь України в Раді Європи в країні була пророблена серйозна робота з впровадження в українське законодавство норм Європейської конвенції про захист прав людини і протоколів до неї, інших конвенцій, а також інших документів Ради Європи, при цьому врегулювання українського законодавства та правозастосовчої практики до стандартів Ради Європи здійснювалося в умовах відсутності ясної концепції з реалізації цього завдання з урахуванням специфіки вітчизняного права.

До цих пір не сформовано в українському законодавстві чітке уявлення про поняття, зміст і механізм реалізації правових стандартів Ради Європи. Досі є розбіжності в українській правовій системі та правозастосовчій практиці з положеннями Європейської Конвенції про захист прав людини.

Можна сказати, що наше дослідження присвячене з'ясуванню обставин і чинників, в українському законодавстві, які взаємодіють із нормами Конвенції про захист прав людини та основних свобод, які є джерелом права в Україні.

Відсутність на сьогодні у вітчизняній і зарубіжній правовій літературі комплексного дослідження Конвенції про захист прав людини як джерела права в Україні та в Європі робить дослідження особливо актуальним і надає йому очевидну новизну.

Метою статті є виявлення особливостей Конвенції про захист прав людини та основних свобод як джерела права в Україні, уточнення місця Конвенції з прав людини в системі джерел права України, визначення моделі інтеграції Конвенції в національне законодавство країн-учасниць.

Стан дослідження. Дослідженням зазначеного питання займалися такі вчені, як А. Андріанов, М. Савчин, П. Рабінович, Т. Пашук, В. Соловйов, М. Федик, С. Добрянський та інші.

Виклад основного матеріалу. Для ефективної реалізації Конвенції на внутрішньодержавному рівні першочергове значення має визначення місця Європейської конвенції в системі джерел міжнародного права України. Існують різні підходи до визначення кола джерел міжнародного права України, відзначається суперечливе ставлення вітчизняної правової науки до того, що міжнародні договори в галузі прав і свобод людини та громадянина можуть бути джерелами міжнародного чи конституційного права України [3, с. 42].

Європейська конвенція про захист прав людини є джерелом конституційного права України. При цьо-

му підкреслюється значення змісту тих суспільних відносин, які регулюються нормами міжнародного права. У сфері правового регулювання конституційно-правового статусу особистості Європейська конвенція надає ефективні гарантії захисту основних прав і свобод людини та громадянина.

Відповідно до Конституції України саме Конституція має найвищу юридичну силу, співвідношення міжнародних договорів та внутрішньодержавного права має розглядатися з урахуванням цього положення. Крім того, той факт, що визнання та гарантування прав і свобод людини та громадянина в Україні відбувається не тільки відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, але й згідно з Конституцією України підтверджує вищу юридичну силу конституційних норм [4, с. 85–87]. Конституція України як основоположне джерело українського права визначила, що міжнародні договори України є частиною її правової системи та користуються пріоритетом у застосуванні перед законом. У зв'язку із цим необхідно підкреслити, що Європейська конвенція про захист прав людини не може не впливати на розвиток українського законодавства й правозастосовної практики. Метою цього процесу є забезпечення відповідності законодавства України та правозастосовної практики стандартам Конвенції, що необхідно для ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина на національному рівні. Велике значення такої групи відносин обумовлено тим, що сама людина, її права і свободи проголошені найвищою цінністю [3, с. 45–46].

У фундамент Статуту Ради Європи, Європейської конвенції та Конституції України були закладені одні й ті ж базові цінності: принцип верховенства права й гарантованість прав і свобод людини та громадянина як невід'ємних складових правової держави, а також демократія [5, с. 412–414]. Зазначена тенденція в цілому проглядається і в поточному законодавстві, конкретизує норми Конституції України. У зв'язку із цим необхідно вказати на те, що чинне в цій сфері правове регулювання будується на взаємодії положень Конституції України, Європейської конвенції (з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) і положень українського законодавства, що конкретизують конституційні норми. Важливо підкреслити, що Конвенція в ієрархії джерел конституційного права займає місце безпосередньо після Конституції України, що має найвищу юридичну силу. Визнання пріоритету основних принципів міжнародного права вимагає уточнення самих принципів (їх кількості та змісту), основна частина яких закріплена в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятої в 1970 році. Водночас польський міжнародник Л. Антонович визнає: «Немає повністю авторитетного, вичерпного і точного переліку основних принципів міжнародного права» [6, с. 10–13]. Я. Броунлі, крім відомих загальновизнаних принципів, відносить до них ще кілька інших, у тому числі згоду, взаємність, остаточність судово-арбітражних рішень і врегу-

лювань, сумлінність, свободу морів та інші. Усе це ставить перед правом України серйозні труднощі, оскільки незрозуміло, які принципи та норми мають пріоритет перед внутрішнім законодавством нашої країни [7, с. 86–87].

Друга проблема є не менш складною. Визнання в статті 9 Конституції України міжнародного договору частиною національного законодавства означає, що міжнародний договір прирівняний до того акта внутрішнього права, яким він введений до складу національного законодавства. Отже, якщо він введений указом Президента України, він має юридичну силу указу Президента України; якщо постановою уряду – юридичну силою урядової постанови. Очевидно, що й у першому, і в другому випадку вони не можуть суперечити закону України, який має вищу юридичну силу щодо всіх інших нормативних актів України, крім Конституції України. Проте з точки зору міжнародного права, зокрема Віденської конвенції про право міжнародних договорів, сила міжнародного договору не може залежати від способу введення її у внутрішнє законодавство. Якщо ж виходити зі змісту статті 9 Конституції України, лише ратифіковані Верховною Радою України договори стають частиною національного законодавства, а це суперечить принципу *pacta sunt servanda* [8, с. 209–211].

При цьому в більшості законів України, прийнятих в останні роки, міститься стандартна формула. Відповідно до неї, якщо міжнародним договором України встановлено інші норми, ніж передбачені цим законом, застосовуються норми міжнародного договору. Це правило конкретизовано в пункті 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 жовтня 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», відповідно до якого суд не може застосовувати закон, який регулює розглянуті правовідносини інакше, ніж міжнародний договір. З іншого боку, міжнародні договори застосовуються тоді, коли вони не суперечать Конституції України [5, с. 210–211]. Кожна держава прагне співвідносити своє право та законодавство з міжнародним правом. Його роль стрімко зростає, і для цього є об'єктивні причини. Справа в тому, що в сучасному світі посилюються тенденції взаємозалежності та взаємовпливу держав. Створені із цією метою міжнародні організації та співтовариства держав сприяють погодженому вирішенню спільних проблем для світового співтовариства. Усвідомлення необхідності їх рішень стає домінантою суспільної поведінки в багатьох країнах. Звідси неминуча зміна співвідношення внутрішнього й міжнародного права. Причому процес відбувається суперечливо й в аспекті поєднання їх норм, і перетворення, і взаємовпливу, і подолання колізій [9, с. 66; 10]. Наприклад, у рішенні за справою «Клаас проти Федеративної Республіки Німеччини» Суд не знайшов порушення Конвенції й тим самим дав високу оцінку законодавству й практиці ФРН щодо їх відповідності європейським стандартам щодо права на повагу особистого життя та кореспонденції [12]. В інших рішеннях суд прийшов до дещо інших висновків, вважаючи, що

законодавство Сполученого Королівства та Франції має прогалини та не містить достатніх гарантій проти зловживань втручанням у користування правом на повагу особистого життя та кореспонденції [13, с. 97]. Можна виділити лише деякі можливі варіанти несуперечності національного права та Конвенції, які, з одного боку, не свідчать про суперечність національного права та Конвенції, а з іншого – також і не свідчать про їх незаперечну відповідність.

У разі відповідності національного права та Конвенції можна говорити про різновиди відповідності залежно від таких обставин:

- логічний обсяг національного нормативно-правового акта, що порівнюється з Конвенцією. Розрізняють загальну (усі приписи нормативно-правового акта відповідають вимогам Конвенції) та часткову (деякі приписи або припис відповідають вимогам Конвенції) відповідність [11, с. 112–114].

- метод встановлення відповідності: із залученням додаткових міжнародних або національних джерел (наприклад, рішень ЄСПЛ, національних нормативно-правових актів) і без залучення додаткових джерел;

- обсяг конвенційних приписів: загальна (норма національного права збігається з нормою Конвенції) і конкретизована (норма національного права збігається з нормою конвенції в її інтерпретації в рішенні ЄСПЛ) відповідність [14, с. 68]. Загальною є відповідність також тоді, на нашу думку, коли стаття Конвенції дослівно відтворена в національному нормативно-правовому акті

Досліджуючи проблеми приведення національного законодавства у відповідність до вимог Конвенції, проаналізуємо такі положення.

Щоб вирішити питання про відповідність національного права вимогам Конвенції, необхідно визначитися з методом, який для цього використовується, зокрема, шляхом порівняння та тлумачення норми Конвенції та відповідної норми (норм) національного права. Щоб глибше вникнути в зміст конвенційної норми, необхідно використовувати рішення ЄСПЛ, яким надається тлумачення її положенням. Аналогічно й із нормою національного права, де основним орієнтиром виступають положення закону, який підлягає конкретизації під час адміністративної та судової практики (у сфері приватного права – переважно договірної та судової практики) [13, с. 94].

У травні 1948 року відбувся знаменитий Європейський конгрес в Гаазі, який прийняв резолюцію, що закликала розробити «Хартію прав людини, яка гарантує свободу думки, свободу зборів і висловлювання думок, а також право на політичну опозицію» і заснувати «Суд, наділений повноваженнями, необхідними для реалізації цієї Хартії».

Після 1950 року, протягом майже півстоліття, Конвенція переважно впливала на розвиток правових систем держав у західній частині розділеного «залізною завісою» європейського континенту. Причому процес цей розвивався вкрай нерівномірно й суперечливо.

З одного боку, Конвенція докорінно змінила уяв-

лення про допустимі межі втручання у внутрішні справи держав і розповсюдила міжнародно-правове регулювання на деякі області внутрішньодержавних відносин, які раніше перебували під виключним контролем національної влади [15, с. 24]. Зокрема, вона істотно обмежила міру свободи розсуду останніх у поводженні з особами, які перебувають під їх юрисдикцією, як із власними громадянами, так і з іноземцями та особами без громадянства. З іншого боку, на прикладі Великобританії ми можемо побачити, що країна, яка першою ратифікувала Конвенцію (22 лютого 1951 року), не визнавала право на подачу індивідуальної скарги та обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини до 14 січня 1966 року, а права, гарантовані Конвенцією, не могли бути захищені в судовому порядку згідно з її внутрішнім національним правом до 2 жовтня 2000 року.

На сьогодні можна говорити про дві основні моделі інтеграції Конвенції в національне законодавство країн-учасниць. Перша модель – трансформаційна, яка передбачає відтворення положень Конвенції у внутрішньому законодавстві. Такої моделі дотримується, зокрема, Німеччина та Україна за допомогою ратифікації. У рамках другої моделі – рецепції, що діє в таких країнах, як Австрія, Франція, Чехія, Словаччина, Румунія, Польща – Конвенція безпосередньо входить в характер.

у систему внутрішнього права. Органи управління та суди при цьому застосовують Конвенцію як таку, а не внутрішній закон, навіть якщо він має ідентичний зміст. Тому національні суди можуть слідувати нормам Конвенції всупереч приписам національного закону. У такому разі, однак, Конвенція, маючи пріоритет щодо звичайних законів, поступається за юридичною силою конституції відповідної країни.

Завдяки серйозним політичним змінам, які відбулися в другій половині 80-х років у СРСР та інших державах Центральної та Східної Європи, ці держави виявили намір орієнтуватися на сформовані в демократичній Європі стандарти правової державності, в основі якої лежать права та свободи людини.

Висновки. Європейська конвенція з прав людини в системі джерел права України за своєю юридичною силою займає місце безпосередньо після Конституції України, як і інші міжнародні договори. У разі виникнення колізії між міжнародним договором України та Конституцією України має діяти правило про найвищу юридичну силу Конституції. Це пояснюється тим фактом, що міжнародні договори є складовою частиною правової системи держави, а в рамках цієї системи немає актів, які за своєю юридичною силою стояли б вище Конституції України. Європейська Конвенція носить наднаціональний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека (практика Совета Европы) / М.Л. Этин. – М. : Кореф, 2010. – 410 с.
2. Олійник А.Ю. Конституційно – правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : [монографія] / А.Ю. Олійник. – К. : Алерта. КНТ ; Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
3. Гиждиван А.О. О некоторых вопросах адаптации законодательства Украины по гражданским правам к нормам Совета Европы / А.О. Гиждиван // Право Украины. – 2001. – № 11. – С. 42–49.
4. Раданович Н. Проблемы обеспечения соответствия законодательства Украины европейской Конвенции о защите прав и основных свобод человека: общетеоретическая характеристика / Н. Раданович // Вестник Львовского Университета. – 2012. – № 35. – С. 85–92.
5. Кравченко В.В. Конституційне право України : [навч. посібник] / В.В. Кравченко. – Вид. 7-ме, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2011. – 600 с.
6. Антонович Е.К. Отдельные аспекты приемлемости жалоб, поступающих в Европейский Суд по правам человека / Е.К. Антонович. – М. : Российский следователь, 2008. – 87 с.
7. Броунли Я. Международное право / Я. Броунли. – М. : Норма, 2010. – 485 с.
8. Конституція України: науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.Б. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. – Х. : Видавництво «Право», 2012. – 808 с.
9. Бондаренко І. Адаптація законодавства України до європейського законодавства – один з пріоритетних напрямів реформування правової системи України / І. Бондаренко // Право України. – 2002. – № 7. – С. 63–66.
10. Про державну таємницю : Закон України від 18 січня 2013 року // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 32–33. – Ст. 413.
11. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике её применения / В.А. Туманов, Л.М. Этин. – М. : Норма, 2002. – 420 с.
12. Решение С-14/55 Класс против ФРГ (2008) IRLR 141. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ligazakon.ua.
13. Летнёв В.Г. Проблемы обеспечения соответствия законодательства Украины и Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод / В.Г. Летнёв. – К. : Юридична книга, 2012. – № 22. – С. 178 с.
14. Рабінович П.М. Європейський Суд з прав людини: світовий рівень стандартів / П.М. Рабінович // Юридичний вісник України. – 2003. – № 45. – С. 46–51.
15. Рабінович П.М. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципів законності в Україні / П.М. Рабінович // Право України. – 2008. – № 6. – С. 14–18.
16. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України від 17 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.